

ЈУБИЛЕЈИ

Бранислав Ковачевић

О ИЛИНДЕНСКОМ УСТАНКУ У „ГЛАСУ ЦРНОГОРЦА”

Македонски народ је крајем XIX и почетком XX вијека водио жестоку борбу за своје национално и социјално ослобођење. Интензитет те борбе зависио је од степена експлоатације од стране Отоманске империје и ангажовања страних сила с једне стране и степена организованости македонских родољуба, с друге. Осим тога, Македонија је била изложена бројним спољашњим утицајима који су, са извјесним политичким плановима и претензијама, стизали из Србије, Грчке и нарочито Бугарске.

„Глас Црногорца”, званично црногорско гласило тога доба повремено је пратио догађаје у Македонији у току 1903. године и о томе обавјештавао црногорску јавност. Сазнања о тим догађајима била су посредна. Наиме, лист није имао свог дописника из Македоније који би са лица мјеста обавјештавао читаоце о збивањима, већ је најчешће преносио агенцијске вијести из Цариграда, Софије, Београда, Петрограда, Париза, Келна, Атине, Лондона, Берлина, Дарданела и тд. Из тих првих вијести може се закључити да су турски зулуми постајали све чешће и неподношљивији и да су највише погађали сељачке масе и занатлије. У то вријеме у Турској се све више развија робно-новчана привреда и велике европске државе (Енглеска, Њемачка, Француска) извозе у Турску своје индустријске производе, дају јој зајмове за

изградњу нових путева, жељезничких пруга, телефонско телеграфских веза, наоружање војске модерним оружјем, као и за покриће других потреба. Исплата дуга је падала на терет становника путем сталног повећања превоза, док су спахије и господари читлука такође повећавали намете на сељаке. Иначе, живот македонског сељака био је најтежи на Балкану. Да би подмирили све те бројне обавезе сељаци су одлазили у печалбу или у градове. На тај начин велике површине земље остајале су необрађене, а број становника у градовима и емиграцији знатно се повећавао. Македонско становништво је одлазило како у сусједне земље (Бугарску, Грчку и Србију) - тако и у далеке прекоокеанске земље (Америку и Канаду). У ствари, македонски живаљ је Ђежао испред турског насиља.¹

Одлазак у емиграцију, стихијски протести и неорганизоване борбе македонских сељака, занатлија и интелектуалаца против турске власти, нијесу могли да доведу до промјене стања и коначног ослобођења, већ је било потребно створити и организовати снажну револуционарну организацију, која ће обухватити читав македонски народ и плански га припремити за општи устанак против Турске.

У том смислу предузете су одговарајуће мјере на почетку 1903. године, тако да „Глас Црногорца” у броју 5, од 25. јануара, пише Македонски одбор ради на припремама устанка.

У чланку „Стара Србија и Маћедонија”, који „Глас Црногорца” преноси из листа „Новоје Времја” говори се о стању у Македонији, како га је видио дописник овог петоградског листа. „Какав закључак могу извести из мог путовања по Маћедонији? Уопште врло тужан. Прије свега неоспоран је и неминован закључак тај, да је знаменити план за реформу пропао; од њега нема ништа. Говорио сам са више од 50 званичника и незваничника, а ниједан од њих није ми могао рећи, да је ма и једна тачка од пројектованих реформама извршена као што треба. Сви првобитни покушаји да се што учини, доведени су данас на нулу, округлу нулу. Стање хришћана не само да није боље, оно је много горе: сигурности у земљи нема никакве и сваки трен може се очекивати катастрофа. Никакав оптимизам у даном тренутку нема смисла. Сад се мора све поново почињати и не само развити и проширити пројект реформа, него га потпуно, на новим основама, прерадити... Ово је критичан тренутак и не треба га пропустити. Стање је тако заоштрено, да даља одлагања нијесу могућа.”²

¹ „Глас Црногорца”, бр. 3, 11. I 1903. Сви датуми су по старом календару

² „Глас Црногорца”, бр. 31, 19. VII 1903.

На крају овог чланка „Глас Црногорца” даје свој коментар у коме у потпуности подржава оцјене и ставове дописника „Новоје Времја” о стању у Македонији - што је несумњиво одраз ондашње политике и односа између Русије и Црне Горе. И уопште, у овом периоду „Глас Црногорца” поистовјеђује своје оцјене о многим догађајима са ставовима руске штампе, а посебно са писањем листа „Новоје Времја”.

У броју 32 „Глас Црногорца” доноси прву вијест о Илинденском устанку (мада се у листу нигдје не назива илинданским нити се везује за Илинден) у којој се каже да су гласови који се чују о догађајима у Македонији „преувеличани”. Ову непотпуну и штуру вијест „Глас Црногорца” је пренио као агенцијску из Цариграда. Међутим, у истом броју лист доноси и вијест из Париза која је нешто јаснија и потпунија”: Цио Битољски вилајет обухваћен је устанком; усташе пале куће и уништавају љетину; било је више крвавијех сукоба. У Крушеву, усљед атентата са динамитом, конак је порушен, тридесет чланова убијено, много турских породица поклано...”⁴

Нема сумње да су вијести, које „Глас Црногорца” преноси у истом броју из два различита извора о истом догађају, контрадикторне и да се крећу од констатације: „Гласови о догађајима у Македонији преувеличани су” до „Цио Битољски вилајет обухваћен је устанком”. Наиме, јасно је да Турска није жељела да догађајима у Македонији да посебан значај, што је и разумљиво, јер је сваки нови немир стварао нову шансу (како великим силама, тако и малим балканским државама) да се мијешају у унутрашње ствари Турске.

Већ у наредним бројевима „Глас Црногорца”, преносећи вијести из Цариграда, пише о акцијама и активностима устаника, наглашавајући њихов диверзантски карактер на прузи Битољ-Солун, на кидање телефонских жица и извођењу оружаних акција. Тако у броју 33 црногорско гласило преноси извјештај из Цариграда из кога се види да, „... народ из неколико села пристао је уз чете” и да се Крушево налази „у рукама усташа”, мада је само неколико дана раније Porta преко агенцијских вијести, из познатих разлога, настојала да устанак у Македонији представи као обичне немире пролазног карактера. Међутим, развој догађаја и успјеси устаника натјерали су је да призна да је устанак из Битољског вилајета захватио скоро читав Битољски санџакат, као и да се брзо пренио на пограничне округе сјеверно од

³ „Глас Црногорца”, бр. 32, 26. VII 1903.

⁴ „Глас Црногорца”, бр. 32, 26. VII 1903.

санџачката на Скопски вилајет, а на истоку у област Солунског вилајета.⁵

„Глас Црногорца” преноси и вијести о активностима које су предузимале европске силе као и о упадима из сусједних балканских земаља са циљем да зауставе револуционарне акције македонског народа. У ствари, и поред тога што је султан прихватио предлог реформи (које су саставили цареви Аустро-Угарске и Русије) за Македонију, оне се ипак нијесу спроводиле. Због тога су велике силе често упозоравале Порту и турске власти у Македонији на спровођење договорених реформи којима је гребало побољшати животне услове македонског становништва. У чланку „Консулски надзор у старој Србији и Македонији”, „Глас Црногорца” саопштава да су „Јевропске државе, а нарочито Русија и Аустро-Угарска које су највише у питању реформама заинтересоване, не вјерујући да ће се ове добросавјесно и како ваља извести, поред осталијех мјера, завеле су и консулски надзор и наредиле својим консулима, да пазе, како дотичне турске војничке и грађанске власти своје дужности у томе погеду врше”. Међутим, реформе нијесу спроведене као ни конзулски надзор о њиховом извршењу, о чему свједочи изјава Хилма-паше (врховног комесара сва три вилајета) који је руском дописнику у вези са тим категорички одговорио „*Il n'existe pas*” (надзор не постоји).

Преносећи у истом броју писање руског листа „Новоје Времја” „Глас Црногорца” саопштава: „Реформе се и могу покренути напријед само у том случају, ако консули буду пазили на рад турске администрације на читавом простору свију вилајета, у којима се реформе уводе, и ако буду имали право да утичу на турске власти.” Лист на крају закључује: „Питање о ваљаном извађању реформа исто је што и питање о чувању мира на Балкану”.⁷

Анализом вијести што их је преносио „Глас Црногорца” из различитих извора не може се увијек стећи права слика о стварном стању догађаја у Македонији.

И у чланку „Нови покрет у Македонији”⁸ налазимо низ података о акцијама устаника и његовој ширини. „Борба се је отпочела убиствима и палевинама. Овај покрет одмах у почетку обухватио је Битољ,

⁵ „Глас Црногорца”, бр. 33, 2. VIII 1903.

⁶ „Глас Црногорца”, бр. 33, 2. VIII 1903.

⁷ „Глас Црногорца”, бр. 33, 2. VIII 1903.

⁸ „Глас Црногорца”, бр. 35, 16. VIII 1903.

Прилеп, Крушево, Кичево, Охрид и Лерин са њиховим околинама.” О томе како је покрет припреман и организован, у чланку стоји: „Свакоме је селу јављено унапријед да се на извјесни дати знак мора дићи на оружје, а у противном случају да ће бити запаљено и уништено и село и његово становништво.” Средиште покрета је било у Битољском вилајету и то његовом источном дијелу гдје се окупило „... више од 60 батаљона турске војске” која није успјела да покрет угуши. Турски извјештаји тај неуспјех правдају ” „... што турска војска не жели проливати крв, но чека да тај покрет само собом пане, а побуњени сељаци да се покају и кућама врате.- ” Природно је да „Глас Црногорца” не прихвата такве оцјене из Цариграда, већ констатује: „Но ми знамо, да се је ријетко до сада штеђела крв балканскијех народа, па се може посумњати, да је и сад то питање дошло на дневни ред. Покрет се тај не може тако лако угушити због сасвијем другијех разлога, који леже у географским условима мјеста, као и у томе, што је врло тешко ставити на крај четничком ратовању, па ма се оно развијало и не у таквом баш горовитом предјелу као што је Маћедонија.”

Говорећи о томе како је организована устаничка војска, као и о начину управљања покретом у листу се каже: „... турска војска нема посла с одвојеним четама, које не знаду једна за другу и раде свака за свој рачун, него има посла са добро организованијем устанком народним, који шта више, има и своју централну привремену усташку владу; којој се свак мора покоровати. Сви вилајети подијељени су на усташке округе, а окрузи на срезове. И окрузи и срезови имају своје старјешине. Среске старјешине добијају наредбе од старјешине окружног, а овај - од привремене усташке владе.” Очито је да „Глас Црногорца” до детаља прати збивања у Маћедонији и да су његова сазнања и оцјене сасвим прихватљиве и реалне у овом периоду. Завршавајући оцјену о унутрашњој маћедонској организацији у чланку се наводи: „То баш и јест унутрашња маћедонска организација, која је прије водила агитацију мирно, а сад се је ријешила на устанак”.

Страх од ширења устанка је веома присутна код великих сила (Русије и Аустрије) које очито нијесу биле спремне за рат, па су отуда помно пратиле збивања у Маћедонији. „Устанак је данас обухватио читав предјео од бугарске границе до Јањинског вилајета. Усташе раде врло енергично и у већим четама. Ово се потврђује вијестима, како из Софије, тако и из Цариграда. Све ово морало је имати и знатног уплива на расположење духова код балканскијех држава, па и код онијех, код

којих се није до сад опажало покрета против Турака.”⁹ Нема сумње да ни званична Црна Гора није била за рат, а што је последица њених односа са Русијом и Турском тога доба.

О покушају устаника да обавијете европско јавно мњење о догађајима у Македонији „Глас Црногорца” преноси вијест објављену у листу „Новоје Времја” у којој се каже да је ових дана дошао у Софију представник „те привремене усташке владе, и неки др Татарчев, који је хтио да преда јевропским заступницима окружницу о стању ствари у Македонији. Како се чује, дипломатски агенти, Инглеске, Француске и Италије, примили су ту окружницу, да је упуте својим владама, а Француски представник, осим тога, као да је још молио дра Татарчева, да га извјештава о развоју покрета. На овај начин, усташи као да су ступили у званичан одношај с некијем јевропскијем државама. Ова појава и ако нема значај с тачке гледишта међународне политике, опет је кадра знатно појачати усташки покрет у Македонији.”¹⁰

Обраћање устаника другим великим силама као да је забринуло Русију да се ватра устанка не пренесе на шире подручје и изазове шири немир и борбу, о чему „Новоје Времја” пише: „Очувати мир на Балкану... могуће је још, ако Русија и Аустрија буду руководиле догађајима и ако унеколико узму иницијативу у своје руке, а иначе, догађаји ће се природно развијати и могу доћи до излаза који се не жели”. Пошто Русија, као што смо већ нагласили, није спремна за рат она апелује на мирно рјешавање спора дипломатским путем. „У таквим приликама на дипломатију пада данас тешка задаћа: она треба да изнађе нове мјере, које би cadre биле у што краћем року задовољити и умирити побуњено становништво. Стари пројекат реформама већ данас треба сматрати као - покојни”, завршава „Глас Црногорца” свој коментар о Македонији на основу писања листа „Новоје Времја”.¹¹

Надаље, у броју 36, од 23. августа налазимо два чланка о догађањима у Македонији и десет агенцијских вијести из којих се не може стећи права слика о стању ствари у Македонији. Наиме, оцјене се крећу од констатације да се устанак „стишао” до „... борба се у Македонији ужасно води”, и то у истом чланку „Устанак у Македонији”. И сам чланкописац свјестан различитих вијести и коментара који стижу редакцији каже: „О стању ствари у Македонији веома је тешко добити

⁹ „Глас Црногорца”, бр. 35, 16. VIII 1903.

¹⁰ „Глас Црногорца”, бр. 35, 16. VIII 1903.

¹¹ „Глас Црногорца”, бр. 35, 16. VIII 1903.

вјерну слику. Извјештаја је много, али вјеродостојни нијесу. Осим тога извјештаји су још и непотпуни.”¹²

Коментаришући међусобне обрачуне устаника и турске војске у чланку се истиче: „И с турске и с усташке стране чине се једнаки зулуми обје су стране једним фанатизмом задојене, само с том разликом, што је турска војска бројно јача, него што су мале, разасуте усташке чете” Коментатор види излаз, преносећи мишљење руског листа „Новоје Времја”, у мирном рјешавању завађених страна и иностраној контроли. „... У такве мјере може се убројити и реорганизација жандармерије и полиције, коју би требало ставити под надзор иностраних официра. Али за то нијесу доста четири белгијска и два шведска официра. До данас, на жалост, још се не чује, да се је Порта обратила на које друге државе за више официра, који би ступили у жандармерију и полицију. А вријеме иде и не треба заборавити, да је за несретну Маћедонију сваки изгубљени дан - веома велики рок.”

Догађаји у Македонији изазвали су интересовање у сусједној Србији о којима „Глас Црногорца” доноси чланак под насловом „Митинг у Биограду”, гдје се каже „Српска престоница дигла је достојан глас у заштиту потлачене браће у Турској.” На митингу који је одржан 17. августа 1903. године било је наводно око 10.000 људи, а донијета је и резолуција у којој се, између осталог, каже „да су све реформе, које су у току XIX вијека покушаване у корист хришћанског становништва отоманске царевине, а које су повјераване царским властима, остајале безуспјешне, и да су најновије, које су Порти предложене, остале неизведене поглавито због рђавог и преживјелог отоманског режима, а много мање због устаничког покрета.”¹³ Констатујући да је стање веома тешко „за опстанак српског и у опште словенског живља у покрајинама отоманске царевине” и да може бити још горе и теже, у резолуцији се каже: „Збор прати са живом симпатијом страдања и напоре оних, који се данас боре у Маћедонији и Старој Србији, али је тврдо увјерен, да као год што султанова влада не може остварити погодбе за трајнији ред и мир у сусједним измученим српским и другим земљама и као год што би исто тако остало безуспјешно, кад би се те земље повјериле којој од јевропских великих сила, јер би то изазвало нове нереди и заплете, тако исто да ни комитске чете не могу извојевати

¹² „Глас Црногорца”, бр. 36, 23. VIII 1903.

¹³ „Глас Црногорца”, бр. 36, 23. VIII 1903.

оном народу слободу, нити би њихови садашњи покретачи и вође могли зајемчити онамошњем становништву непристрасну управу, мир и слободно развијање, него је због мишљења да би се умирење и уређење Старе Србије и Мађедоније најбоље постигло, кад би се, чувајући суверенитет султанов, повјерило заинтересованим балканским државама, којима би се споразумно одредило учешће у том задатку.”

У низу вијести које „Глас Црногорца” преноси интересантна је и она од 21. августа из Келна, која гласи: „Вијест мађедонског комитета, као да Султан под упливом Њемачке ради за рат, „Колоњске новине” изјављују за неосновну, додајући да та вијест нема другу намјеру но да Њемачку представи као подстрекача на рат, а њена политика састоји се једино у томе, да се одржи мир, док буде могуће.”¹⁴

У коментару анонимног аутора, а што се може тумачити и као став званичне црногорске политике, под насловом „Инглески краљ у Бечу” говори се о првој посјети Бечу, односно аустро-уграском владару Францу Јосифу, енглеског краља Едварда VII. Коментатор ову посјету повезује са догађањима у Македонији који су се искомпликовали и пријете да се претворе у шири проблем. „Али данас, кад је положај у Мађедонији ступио у акутну фазу, придаје се овој посјети велика политичка важност. Инглеска као велика сила првог реда, која је једнако заинтересована у свих пет страна свијета, будним оком прати догађаје, па их умије свуда на своју корист обрнути”. („Глас Црногорца”, бр. 36, 23. VIII 1903).

Да би поткријепио своје виђење посјете енглеског краља Бечу, лист се позива на престону бесједу Едварда VII од 2. августа 1903. године „... дотакао се је краљ Едвард и балканског питања и мађедонског устанка у озбиљној нади, да ће реформе, предложене заједнички од Русије и Аустрије, донијети жељеног плода”. Ова посјета Едварда VII Аустрији, према писању „Гласа Црногорца” пада у вријеме „великијех заплета на Балкану, а раније од посјете руског цара у Бечу, о којој се јавља, да ће услиједити половином септембра о.г.” Цетињски коментатор сматра да ће ова посјета енглеског краља Бечу и она доцнија руског цара „допринијети разбистрењу становишта велесила у источном питању.” На крају коментара, изражавајући страх од нових компликација чланкописац закључује: „Али балкански одношаји развијају се у потоње вријеме мимо предложенијех рефорама; у Мађе-

¹⁴ „Глас Црногорца”, бр. 36, 23. VIII 1903.

донији букти поново устанак, Србија се спрема да помогне Бугарској, Грчка Турској, а Румунија се нуди као предстража западним велесилама. У очи таквог мутног и опасног стања на Балкану, постојећи споразум између Русије и Аустрије односно балканског питања, мораће у што скоријем времену бити од већег обима. Од Инглеске -те старе непријатељице Русије - не може се друго захтијевати, него да не смета будућу акцију на Балкану. А у чему ће се састојати та акција, то ће се без сумње утврдити приликом садашње бечке посјете инглескога краља и оне доцније руског цара. Аутономија Маћедоније под надзором јевропскијех велесила, биће можда посљедица овијех бечкијех посјета најмоћнијех владара на свијету.”

У чланку анонимног аутора „Јевропске државе према догађајима на Истоку” „Глас Црногорца”, бр. 37, 30. VIII 1903) стоји „Како ће се даље развијати и ријешити маћедонска криза много зависи од тога, како се односе према том питању разне јевропске државе”. Преносећи, даље мишљење „Новоје Времја” аутор истиче да би се македонско питање лако ријешило мирним путем кад би интереси дипломатије европских држава били као што су руски, али изражавајући сумњу плаши се „озбиљнијег заплета”, јер „Јевропа ће увијек бити Јевропа, тј. конгломерат од таквијех држава, које се брину само о личнијем интересима и које су готове да сваки мучан положај окрену у своју корист, без да и најмање разбирају, хоће ли то бити наравствено или безнаравствено”. Изражавајући и даље сумњу у искреност и праве намјере европске дипломатије лист наставља: „Све јевропске државе званично подржавају до сада све ове мјере које предузима Русија и Аустро-Угарска ради умирења Маћедоније, а те се мјере састоје у томе, да се с једне стране утиче на Турску, а с друге стране, да се словенске државе на Балкану задрже од какве год активне помоћи усташама. Али ко је у стању погодити, какве су баш праве намјере тијех држава?”

Догађаји у Македонији све више постају предмет интересовања европских држава, па и Њемачке која „данас по свом утицају на Турску заузима једно од првијех мјеста”. Оцјењујући пријатељство Њемачко са Турском као израз политичких и економских интереса лист у томе види значајан фактор у источној политици који „... може имати и многе непријатне за Русију посљедице” („Глас Црногорца”, бр. 37, 30. VIII 1903).

Став Грчке о македонском питању налазимо у чланку „Грчка и Турска” („Глас Црногорца” бр. 38, 6.IX 1903) у коме се преноси изјава

грчког министра-предсједника Ралија пред дипломатским представницима у Атини „да силе чине рђаво, што сметају Турској, да предузме енергичне мјере за угушење устанка у Македонији.” Лист, даље, наставља да „у македонскијем пак вилајетима, Грци се показују према Словенима такви, да се г. Рали може само радовати. Грци су тамо шпијунски турски, издају им чете, показују скривено оружје и муницију, па и у саму турску војску ступају као добровољци. Устаници им се за то свете, а Грци јад јадују и атинско министарство даје изјаве државама.”

„Глас Црногорца” у броју 44, од 18. X 1903. године, у чланку „Нова нота о македонским реформама” пише да су руски и аустроуграски посланици у Цариграду предали турској влади нову ноту за реформе у Македонији коју су споразумно саставили грофови Ламздорф и Голубовски приликом посљедњег састанка руског и аустријског цара у Мирештегу. Циљ ове ноте је да се заведе и оствари што боља контрола „... над радњом турскијех власти у Старој Србији и Македонији и над провођењем онијех рефорама, које су Турској предложене још у фебруару о.г. Лист оцјењује да су захтјеви, садржани у овој ноти, такве природе, да су и остале велике силе пристале на нове предлоге Русије и Аустро-Угарске, „па ће их према томе, пошто ти предлози не мијењају status quo на Балкану, без сумње и Турска усвојити и радити, да се они, колико толико у живот спроведу.”

Нова нота о реформама садржала је девет тачака у којима се истицала потреба да се уведе контрола отоманских локалних власти у погледу вршења реформи, и то на тај начин што ће се уз генералног инспектора Хилми-паше именовати посебни агенти Русије и Аустро-Угарске. „Они ће генералног инспектора свуда пратити, упозоравати га на потребе хришћанског становништва, пријављивати му злоупотребе локалних власти, односно савјете слати посланствима у Цариград, и своје владе извјештавати о свему што се догађа у земљи.” Поред тога, поставили би се и помоћни органи ових агената. Њихов заједнички задатак је био да надгледају локалне власти, да се брину за увођење рефорама и за умирење становништва. Задатак Високе Порте је „да овим агентима на сваки начин олакшају вршење њихове мисије”. Надаље се захтијева реорганизација турске жандармерије и полиције, „промјена територијалног заокружења управних срезова смислу правилнијег груписања различитих народности”, постављање мјешовитих комисија, које ће се састојати од једнаког броја хришћанских и мухамеданских изасланика, за истраживање политичких и других

злочина уз учешће представника Русије и Аустро-Угарске, реорганизација судских и управних установа, „и да се иде на руку развоју локалних аутономија”, добијање од Турске посебних новчаних средстава за повратак у завичај хришћанских становника који су пребјегли у Бугарску и друге покрајине, за пружање помоћи онима који су изгубили свој иметак и кућу и за подизање нових. Подјелу новца вршила би „Комисија од угледних хришћана”, а конзулати „Русије и Аустро-Угарске пазиће, како ће се ове суме употријебити.” „... Репатрирани хришћански становници оних хришћанских села, која су турске чете и башибозуци ватром уништили, биће годину дана опроштени од плаћања сваког пореза.” На крају је било предвиђено да ће отоманска влада без одлагања спровести у живот све реформе које су у фебруару 1903. године договорена, као и све оне, „које се послјије покажу као потребне” и „Пошто су највише изгрета и страхота починили илави (редифи другог разреда) и башобозуци, пријекно је потребно, да се први отпусте, а да се безусловно спријечи образовање башобозучких чета.”

Прегледом наредних бројева „Гласа Црногорца” нијесмо нашли податке о томе како се „Нова нота о македонским реформама” спроводила у дјело.

„Глас Црногорца” и у броју 45, од 25. октобра 1903. године, доноси чланак о Македонији под насловом „Затишје на Балкану” у коме се, између осталог, каже да „Суморни октобарски дани утишавају мало по мало македонски устанак. Настаје мир, али тај мир није пошљедица човјечје воље, него је пошљедица утицања насавладљиве воље природе. Коментатор даље медитира „може ли се тај мир као сталан рачунати?” а затим, одмах додаје „Готово са увјереношћу можемо тврдити да не, и да као год што је ова јесен рашћерала усташе, да ће их исто тако идуће прољеће поново окупити по оној народној: „Ђурђев данак хајдучки састанак”.

Преносећи даље, мишљење петроградског листа „Новости” анонимни уводничар каже да су „дипломати великијех држава успјели само да кризу одгоде, али не да је уклоне. Дим са згаришта македонскијех села и градова вапије... Хиљаде Македонаца, који су се склонили у Србију и Бугарску, мучно да ће се у Македонију повратити. Природно је, да ће се они поново јавити као проповједници устанака.” Уводничар сматра да ће на прољеће поново доћи до оружаних сукоба који су само привремено прекинути због временских непогода, и то зато што „македонски комитети нијесу били расположени, да слушају

савјете великих држава". Страх од нових заплета је веома присутан. „Најпослије, мораће настати таква криза, коју сва усиљавања великих држава неће бити у стању отклонити." Излаз из таквог стања лист види у споразуму балканских држава, уз сагласност великих сила, јер би у противном „био бесплодан за ослобођење Маћедоније." На крају се констатује да је споразум међу балканским земаља могуће остварити само на темљу узајамног попуштања, а „Ни о каквом споразуму не може бити ни говора, док н. пр. Бугарска мисли, да Маћедонију насељавају само Бугари и да Маћедонија мора постати бугарска провинција".

До краја 1903. године нијесмо нашли више ни један чланак који је одређеније третирао македонско питање, а посебно стање у Македонији. Па ипак, из свих чланака које је објавио „Глас Црногорца" о догађајима у Македонији у току 1903. године може се стећи приближна слика стања у овом периоду, иако су вијести често непотпуне, контрадикторне а многи догађаји се не прате до краја. Ово је, вјероватно, последица тога што лист није имао свог дописника већ је, као што смо рекли, преносио агенцијске и друге вијести из иностраних листова. Лист је најчешће своје коментаре поистовјеђивао са мишљењем руске штампе, посебно листа „Новоје Времја", што је несумњиво био резултат односа Црне Горе и Русије у то вријеме. С друге стране у листу су јасно наглашене симпатије према „ушашама" и борби македонског народа за ослобођење, али истовремено је присутан и страх од ширег ратног захвата који би могао да увуче велике силе у међусобни обрачун за који Русија, као и остале велесиле, очито, нијесу биле спремне. Исто тако, не треба изгубити из вида да су и односи између Црне Горе и Турске овога доба били пријатељски, те отуда и извјесна резервисаност листа према догађајима у Македонији. Но, и поред свих околности мора се рећи да је у току 1903. године македонско питање било веома присутно у „Гласу Црногорца", и то нарочито у фебруару, јулу и августу а вијести и коментаре који о томе говоре, ма колико да су контрадикторни, пружају извјесну слику стања и збивања у Македонији као и тежње да оружаним и оранизованим активностима дигне устанак за социјално и национално ослобођење македонског народа.